

ПРОБЛЕМИ РЕАЛІЗАЦІЇ СВОБОДИ ПЕРЕСУВАННЯ НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЯХ УКРАЇНИ

PROBLEMS OF IMPLEMENTATION OF THE FREEDOM OF MOVEMENT IN THE TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES OF UKRAINE

Котенджи Е.О., магістр права

Київський національний університет імені Тараса Шевченка

Стаття присвячена висвітленню однієї з актуальних конституційно-правових та правозахисних проблем – реалізації свободи пересування на тимчасово окупованих територіях України. В ході дослідження охарактеризовано випадки свавільного обмеження цієї свободи окупаційною адміністрацією Російської Федерації, визначено штучність та навмисний характер застосування таких обмежень, проаналізовано причини їхнього застосування та мету, якої досягає РФ шляхом обмеження цих та інших прав та свобод людини. Визначено, що організовані на рівні окупаційної адміністрації та інституційно оформлені обмеження прав і свобод людини, зокрема свободи пересування, є характерним для авторитарних держав, що ведуть міждержавні збройні конфлікти, елементом тиску на протилежну сторону конфлікту, а також інструментом для створення суттєвих проблем гуманітарного характеру. Встановлено, що обмеження конституційних прав та свобод людини на окупованих Російською Федерацією територіях України має свою причину у природі політичного режиму Росії, ідеалом якого є жорстко централізована поліцейська держава, з відверто імперським характером політичних та економічних відносин між центром та провінцією і колоніальним характером управління останньою. Наголошено, що саме така політична та інституційна модель була розповсюджена на тимчасово окуповані РФ території України. За задумом автократичного режиму, ці проблеми з одного боку мають ставати важелем впливу на супротивника, а з іншого – бути цілком контрольованим інструментом в руках ініціатора цих проблем. Порушення прав та основоположних свобод людини у статті оцінено як сплановану політику, яка має забезпечити лояльність місцевого населення російській адміністрації та створити суттєві проблеми гуманітарного характеру, чим впливати на українську публічну адміністрацію протягом усього подальшого періоду збройного конфлікту. Враховуючи ці та інші наведені у статті аргументи, досягнуто висновків, що покращення ситуації зі свободою пересування на тимчасово окупованих територіях України можливе лише після відновлення суверенітету України над усією її конституційно визначеною територією.

Ключові слова: свобода пересування, тимчасово окупована територія України, окупаційна адміністрація Російської Федерації, авторитаризм, ефективний контроль, Управління Верховного комісара ООН з прав людини, «фільтраційні заходи», примусове переміщення, депортація.

The article is devoted to the coverage of one of the current legal and human rights problems – the implementation of freedom of movement in the temporarily occupied territories of Ukraine. During the study, the cases of arbitrary restriction of this freedom by the occupation administration of the Russian Federation were characterized, the artificial and deliberate nature of the application of such restrictions were determined, the reasons for their application and the goal achieved by the Russian Federation by limiting these and other human rights and freedoms were analyzed. It was determined that the organized and institutionalized restrictions on human rights and freedoms, including freedom of movement, organized at the level of the occupation administration, is characteristic of authoritarian states leading interstate conflicts, an element of pressure on the opposite side of the conflict, and a tool for creating significant humanitarian problems. It has been established that the restriction of constitutional human rights and freedoms in the territories of Ukraine occupied by the Russian Federation has its cause in the nature of Russia's political regime, the ideal of which is a rigidly centralized police state, with the frankly imperial nature of political and economic relations between the center and the province and the colonial nature of its management. It is emphasized that this political and institutional model was extended to the territories of Ukraine temporarily occupied by the Russian Federation. According to the plan of the autocratic regime, on the one hand, these problems should become a means of influencing the opponent, and on the other hand, they should be a completely controlled tool in the hands of the initiator of these problems. Violation of human rights and fundamental freedoms is assessed in the article as a planned policy, which should ensure the loyalty of the local population to the Russian administration and create significant problems in the humanitarian sector, thereby influencing the Ukrainian public administration throughout the subsequent period of the armed conflict. Taking into account these and other arguments presented in the article, it was concluded that the improvement of the situation with freedom of movement in the temporarily occupied territories of Ukraine is possible only after the restoration of Ukraine's sovereignty over its entire constitutionally defined territory.

Key words: freedom of movement, temporarily occupied territory of Ukraine, occupation administration of the Russian Federation, authoritarianism, effective control, Office of the UN High Commissioner for Human Rights, "filtering measures", forced displacement, deportation.

Російська агресія проти України, яка триває вже понад 10 років та за цей час декілька разів змінювала свою форму, способи та засоби досягнення своєї агресивної мети, створює українському суспільству додаткові перешкоди та виклики, зокрема в політико-правовому вимірі. Однією з ключових проблем у цій сфері є дотримання прав і свобод людини на територіях, що тимчасово знаходяться під ефективним контролем Російської Федерації.

Обмеження громадянських прав та свобод, в тому числі свободи пересування, є допустимим у певних умовах, зокрема коли вони встановлені законом і є необхідними в демократичному суспільстві в інтересах громадської безпеки, для охорони публічного порядку, здоров'я чи моралі або для захисту прав і свобод інших осіб. Цю думку, що випливає з аналізу міжнародних нормативно-правових актів та практики ЄСПЛ, поділяє і вітчизняна науковиця Л. М. Дешко. Вона слушно зазначає, що можливість обмеження основних прав і свобод людини державою передбачено фактично у всіх міжнародно-правових

актах, що регламентують права людини й основоположні свободи. При тому, кожен з них визначає межі можливих обмежень та вичерпний перелік підстав для них, а також встановлює низку прав, які за будь-яких обставин не можуть бути обмежені [1].

Однак такі закономірності, що склалися в демократичних державах, не спрацьовують в автократіях. В авторитарних та тоталітарних державах в умовах триваючого збройного конфлікту чи навіть політичної конфронтації обмеження прав і свобод, та зокрема свободи пересування, є елементом тиску на протилежну сторону конфлікту, а також інструментом для створення суттєвих проблем гуманітарного характеру. Ці проблеми з одного боку стають важелем впливу на супротивника, а з іншого – є контрольованим інструментом в руках ініціатора цих проблем.

Згідно з проміжним рішенням Європейського суду з прав людини у справі «Україна та Нідерланди проти Росії», початок здійснення Російською Федерацією ефективного контролю над частиною території Донецької

та Луганської областей припадає на 11 травня 2014 року [2]. За весь період часу з того моменту і дотепер, Російська Федерація, за класифікацією «Economist Intelligence Unit», визнавалася країною з пануванням авторитарного політичного режиму [3, с. 12].

Авторитаричні практики, що встановилися в Росії на початку XXI століття та були розповсюджені російським урядом на тимчасово окуповані території України внаслідок гібридного російсько-українського конфлікту 2014–2022 років та повномасштабної агресії Російської Федерації проти України, яка триває з 2022 року, призвели до поширення притаманних інституційних ознак російського державно-правового режиму на тимчасово невідконтрольну уряду України територію нашої держави. Згідно з визначенням Юридичної енциклопедії, в основу авторитаризму покладено «зосередження монопольної чи значної влади в руках однієї особи або групи осіб»; встановлення або нав'язування такої форми влади, «що занижує або виключає роль представницьких інститутів»; «скасування або значне обмеження політичних прав і свобод громадян» тощо [4].

Поряд з нівелюванням політичних прав і свобод, для низки авторитарних режимів притаманним є також обмеження інших свобод людини і громадянина. Панівний у Російській Федерації політичний режим на практиці довів наявність обмежень таких свобод за авторитарної моделі врядування шляхом регулярних обмежень свободи думки і слова, світогляду і віросповідання, літературної, художньої, наукової і технічної творчості та свободи пересування на території РФ і частини територій інших держав, що знаходяться під ефективним контролем Росії.

Свавільне обмеження Російською Федерацією прав і свобод людини і громадянина, спотворення нею підходів як до захисту, так і до обмеження основних прав і свобод людини було фактично визнано і на міжнародному рівні. 7 квітня 2022 року Генеральна Асамблея ООН призупинила членство Російської Федерації у Раді з прав людини, що є максимальним рівнем покарання у цьому правозахисному органі та за своєю суттю тотожне виключенню з Ради ООН з прав людини. О. П. Васильченко та Л. М. Дешко у своїй статті під назвою «Роль Ради ООН з прав людини в розгляді ситуацій, пов'язаних з порушеннями прав людини в сфері охорони здоров'я Росією на території України» наголошують, що призупинення членства Росії в Раді з прав людини є констатацією того факту, що Російська Федерація не розділяє таку цінність, як права людини, систематично та грубо порушує їх, свідченням чого є її екстериторіальна поведінка в Україні [5].

Крім того, безпрецедентні порушення РФ прав і свобод людини на території України мають знаходитися у фокусі уваги Ради та бути об'єктивно оціненими і засудженими в межах процесу Універсального періодичного огляду. Росія, у випадку свого членства в цій організації, створила би загрозу для всебічного та об'єктивного розгляду ситуації з правами людини в Україні, здійснювала би спроби вплинути на процес огляду через свою однозначну упередженість в конфлікті та безпосередню участь російських інституційних механізмів у порушенні прав людини в Україні.

Цю думку розділяють О. П. Васильченко та Л. М. Дешко у вищезгаданій роботі. Вони визначають, що призупинення членства Росії в Раді з прав людини стало одним із запобіжників впливу Російської Федерації на розгляд ситуації з порушенням Росією прав людини в Україні, який РФ намагалася здійснити шляхом спотворення ситуації в Україні з метою введення інших держав в оману і впливу на розробку Радою рекомендацій [5].

Аналіз Загальної декларації прав людини, що прийнята Генеральною Асамблеєю ООН у 1948 році, та Конституції України дає нам можливість визначити зміст поняття «свобода пересування». Згідно зі статтею 13 Загальної декларації прав людини, «Кожна людина має право вільно

пересуватися і обирати собі місце проживання у межах кожної держави» [6]. Частина друга згаданої статті деталізує попереднє твердження та визначає, що кожна людина має право покинути будь-яку країну (в тому числі свою власну) і повернутися до своєї країни [6].

Конституція України у своїй статті 33 деталізує та адаптує під правові реалії нашої держави зміст статті 13 Загальної декларації прав людини, визнаючи, що «кожному, хто на законних підставах перебуває на території України, гарантується свобода пересування, вільний вибір місця проживання, право вільно залишати територію України, за винятком обмежень, які встановлюються законом» [7]. У дусі норм Загальної декларації прав людини український Основний Закон наголошує, що громадянин України не може бути позбавлений права в будь-який час повернутися в Україну [7].

Виходячи з вищенаведеного, визначимо свободу пересування та вибору місця проживання як право людини безперешкодно пересуватися територією країни, обирати своє місце проживання та перебування, залишати країну та повертатися до неї.

Вище нами було вказано, що Конституція України гарантує свободу пересування та вільний вибір місця проживання кожному, то на законних підставах перебуває на території України. До початку анексії Криму, збройного конфлікту на Сході України та пізніше – повномасштабного вторгнення РФ на територію нашої держави ця гарантія дотримувалася повною мірою. До 2014 року не існувало такого рівня загроз національній безпеці України, як пізніше, внаслідок чого відзначався і вищий рівень забезпечення правової безпеки. На думку науковців Ю. М. Бисаги, Л. М. Дешко та Г. Ю. Нечипорук, правова безпека як така входить до складу національної безпеки, а до складу правової безпеки, своєю чергою, входить конституційна безпека [8]. Таким чином, ми можемо зробити висновок, що зменшення загроз національній безпеці призводить до кращого рівня забезпечення правової, та зокрема конституційної, безпеки. Згадані вище науковці додають, що роль конституційної безпеки є ключовою у визначенні стану захищеності конституційного ладу [8]. Пов'язаність всіх вищезгаданих категорій дає нам зрозуміти, що проблеми, які наразі існують із реалізацією будь-яких прав та свобод на тимчасово окупованих територіях є наслідком загроз національній безпеці, та будуть основою мірою вирішені після подолання таких загроз.

Вищенаведені тези доводить практика, адже збройна агресія Російської Федерації проти України з самого її початку поставила під загрозу правову безпеку. Однією з граней такої загрози стало обмеження ключових громадянських прав та свобод людини, в тому числі свободи пересування. Так, з перших днів суспільно-політичного загострення у Криму та у східних регіонах України, що було першою фазою російської агресії проти України, російські парамілітарні формування, їхні прихильники з числа місцевих мешканців та громадяни РФ, що прибули з території сусідньої держави почали розхитувати суспільно-політичну ситуацію у регіоні, та зокрема споруджувати укріплені контрольно-пропускні пункти із озброєною охороною. На цих пунктах вищевказані озброєні люди почали здійснювати перевірку, а іноді й блокування людей та транспортних засобів [9].

Один із перших таких пунктів було споруджено на Перекопському перешийку, що слугує також адміністративним кордоном між АР Крим та Херсонською областю України, та через який проходить одна з небагатьох транспортних артерій, що з'єднує материкову частину України із АРК [9]. Підконтрольні державі-агресору збройні формування пояснювали ці свої дії бажанням забезпечити регіон від провокацій, терористичних актів тощо, проте фактично це був один з перших прецедентів порушення Російською Федерацією свободи пересування, яке потім

перейде у триваюче порушення одного з конституційних прав громадян, іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України.

Набагато складніша ситуація зі свободою пересування виникла на тимчасово окупованих територіях Донецької та Луганської області. Після незаконної анексії Росією цих регіонів, а також невідконтрольних уряду України частин Запорізької та Херсонської областей у 2022 році, обмеження свободи пересування на цих територіях були інституціоналізовані та легалізовані в межах російського правового поля, внаслідок чого труднощі у пересуванні місцевих мешканців та громадян України і третіх країн на згаданих територіях стали системним явищем.

Одним із перших прикладів обмежень такого характеру стало спорудження на території Донецької та Луганської областей контрольно-пропускних пунктів бойовиками самопроголошених «Донецької народної республіки» та «Луганської народної республіки», які з травня 2014 Генеральною прокуратурою України визначаються терористичними організаціями [10]. Розпочавши у відповідь на вторгнення на територію України підконтрольних Росії збройних формувань антитерористичну операцію, Збройні сили України та інші підконтрольні уряду України силові структури аналогічно почали облаштовувати на підконтрольних їм територіях областей власні КПП. Ці події значним чином ускладнили ситуацію із свободою пересування в регіоні.

Основна відмінність між діями українських силових структур та підконтрольних РФ збройних формувань, що призвели до обмеження свободи пересування у східних областях України, полягала у дотриманні принципу пропорційності. Під час встановлення обмежень такого характеру, українські силові структури дотримувалися співвідношення між поставленою метою – забезпечення правопорядку в регіоні та безпеки громадян – і засобами та способами досягнення цієї мети. Оскільки принцип пропорційності регламентує таке співвідношення [11, с. 49–50], можемо зазначити, що Збройні сили України та інші структури, метою яких є охорона прав і свобод людини, підтримання публічної безпеки та порядку, дотримувалися у своїй діяльності цього принципу.

Натомість для російських збройних формувань обмеження пересування мешканців цих територій було інструментом встановлення та посилення контролю російської окупаційної адміністрації над регіоном. З початку вторгнення підконтрольних Росії збройних формувань на Схід України на КПП розпочалися арешти місцевих проукраїнських політичних діячів, громадських активістів, журналістів українських медіаресурсів та місцевих мешканців, що були неолояльно налаштовані до окупаційної адміністрації Російської Федерації.

Після підписання Мінського протоколу 5 вересня 2014 року, а пізніше – Меморандуму про виконання положень Протоколу та Комплексу заходів з виконання Мінських угод відбулася деескалація збройного конфлікту. При тому, ситуація зі свободою пересування у зоні проведення бойових дій стала ще більш ускладненою. Задля недопущення політичної, економічної, соціальної та культурної інтеграції мешканців тимчасово окупованої території України з підконтрольною уряду України територією, контрольовані РФ збройні формування вдалися до практики створення штучних черг на контрольних пунктах в'їзду-виїзду на лінії розмежування між територією під ефективним контролем Росії та територією, що є підконтрольною Україні [12]. Несприятлива епідеміологічна ситуація, що склалася у світі після початку пандемії COVID-19, стала приводом для закриття окупаційною адміністрацією Російської Федерації контрольних пунктів в'їзду-виїзду між тимчасово окупованою територією Донецької області, окупованими районами Луганської області та підконтрольними українській владі частинами

Донецької та Луганської областей [13]. Враховуючи збереження тісних соціально-економічних зв'язків між окупованими та контрольованими українськими органами влади частинами Донецької та Луганської областей, а також особистих та соціальних контактів між мешканцями регіонів по обидві сторони встановленої Мінським протоколом лінії зіткнення, це рішення призвело до сталої гуманітарної кризи в регіоні. У свою чергу, Російська Федерація отримала можливість поставити під свій контроль соціальні, гуманітарні та економічні зв'язки між тимчасово окупованими та підконтрольними уряду України територіями.

Повномасштабне вторгнення Росії на територію України та початок бойових дій такої інтенсивності, що до того не спостерігалася за весь час російсько-українського конфлікту, призвели до привернення більшої уваги міжнародних міжурядових організацій до порушення прав людини на тимчасово окупованих територіях. Причина додаткової уваги полягала, з одного боку, у кратному збільшенні випадків порушення прав людини з огляду на збільшення окупованої території у декілька разів. З іншого боку, безпрецедентних порівняно з попередніми етапами гібридної війни Росії проти України масштабів ці порушення набули після анексії РФ чотирьох частково окупованих регіонів України 30 вересня 2022 року. Заходи, які в період між 11 травня 2014 року та 30 вересня 2022 року здійснювалися точково та без належної адміністративної організації, відтепер набули своєї систематичності, організованості та впорядкованості.

Міжнародні організації і раніше публікували доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні, в яких окрема увага приділялася порушенню громадянських та політичних прав на територіях самопроголошених «республік» та в тимчасово окупованому Криму. Однак з 24 лютого 2022 року, Управління Верховного комісара ООН з прав людини (УВКПЛ) розпочало регулярний збір інформації про порушення прав мешканців тимчасово окупованих РФ територій на свободу пересування, яке Російська Федерація намагалася презентувати як проведення «евакуації» людей з районів, постраждалих від бойових дій, а також щодо переміщень та депортацій громадян України, зокрема дітей, з інших мотивів.

Перший етап російського повномасштабного вторгнення на територію України відзначився швидким просуванням Збройних сил РФ територією України та переходом під контроль ЗС РФ великих територій, мешканці яких не встигали евакуюватися у відносно безпечні регіони України. В цей період була запроваджена практика так званої «фільтрації» цивільних осіб Збройними силами Російської Федерації або контрольованими РФ озброєними групами.

Так, у квітні 2022 року тодішній Уповноважений Верховної Ради України з прав людини повідомила, що після переходу м. Маріуполь під ефективний контроль Російської Федерації для всіх мешканців міста було обмежено свободу пересування. Окупаційна адміністрація встановила правила так званої «верифікації», тобто «фільтрації» місцевих мешканців з метою виявлення прихильників територіальної цілісності України та неолояльно налаштованого до РФ населення. Без попереднього проходження «фільтраційних заходів» містянам було заборонено покидати межі Маріуполя та переміщатися навіть на іншу тимчасово окуповану територію [14].

У своїй доповіді щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 1 лютого по 31 липня 2022 року УВКПЛ визначило категорії осіб, яких російською окупаційною адміністрацією було зобов'язано проходити ці незаконні та неправомірні заходи. До цих груп осіб належали люди, що залишають райони, де тривають або нещодавно тривали бойові дії, а також особи, які проживають на території чи переміщуються територією, яка контр-

олюється Збройними силами Російської Федерації або пов'язаними з нею озброєними групами [15, с. 29]. Заходами фільтрації були піддані навіть діти віком від 14 років, які опинилися в районах, підконтрольних російській армії та силам контролюваних Росією бойовиків [15, с. 29].

Особи, що не пройшли «верифікацію», втрачали свободу пересування на довгий період часу, а дехто з них і досі позбавлений її. Такі люди направлялися до організованих російською адміністрацією в'язниць на окупованих територіях України або до закладів пенітенціарної системи РФ [16]. Таким чином, щодо цих мешканців було порушене вже інше особисте право людини – право на свободу, особливо порушення якого Російською Федерацією на тимчасово окупованих територіях України ми розглянемо в інших дослідженнях.

Практика проведення «фільтрації», започаткована в ході бойових дій за місто Маріуполь, пізніше була поширена на всі окуповані РФ після 24 лютого 2022 року території України. Щонайменше 11 «фільтраційних таборів» було створено на території окупованої частини Донецької області, у невідомій точно кількості вони існували в Херсонській, Луганській та Харківській областях, частина якої перебувала під російською окупацією до осені 2022 року [16]. Спочатку під «верифікацію» потрапляли ті, хто хотів виїхати за межі контролюваного РФ населеного пункту, однак пізніше така процедура була запроваджена для всіх мешканців тих чи інших окупованих районів [16].

Окрему увагу УВКПЛ у своїх доповідях приділило незаконному переміщенню дітей на тимчасово окупованих територіях. З 24 лютого 2022 року по 31 липня 2023 року було зібрано інформацію про вісім ситуацій, у яких близько 200 дітей з Донецької, Харківської, Херсонської та Київської областей були переміщені до іншої української території, окупованої Росією, до Російської Федерації або до Білорусі [17, с. 22]. Незаконне переміщення цих дітей відбувалося без попереднього погодження цього процесу з тими з них, хто має вікові та когнітивні можливості для цього, а також без домовленостей із їхніми батьками та опікунами. Згідно з доповіддю УВКПЛ щодо ситуації з правами людини в Україні за період з 1 лютого по 31 липня 2023 року, багато батьків або опікунів стикнулися з серйозними труднощами у возз'єднанні зі своїми дітьми після проведення щодо них заходів переміщення [17, с. 22]. Оскільки значна кількість незаконно переміщених дітей були сиротами чи позбавленими батьківського піклування, процес відстеження їх місцеперебування після переміщення був додатково ускладнений [17, с. 22].

Люди, які були примусово переміщені на окупованій Росією території або депортовані до Російської Федерації, продовжили стикатися зі значними перешкодами намагаючись здійснити своє право на повернення. Ці перешкоди були продиктовані тим, що після депортації громадян України російська публічна влада намагалася силоміць інтегрувати цих людей у правове поле РФ. Зокрема, в них були вилучені паспорти громадян України, а самі люди зіштовхувалися з примусом розірвати свій правовий зв'язок з Україною та набуті російське громадянство. Силовий примус до цих дій включав в себе також заходи з обмеження свободи пересування громадян – в деяких

закладах, де розміщувалися депортовані мешканці тимчасово окупованих територій, їм не дозволялося покидати територію таких закладів [17, с. 23].

Штучне обмеження свободи пересування громадян України на тимчасово окупованих територіях з часом стало широко застосовуваним інструментом для масової насильницької інтеграції мешканців цих регіонів у російське правове поле. Так, з 1 січня 2024 року окупаційною адміністрацією Російської Федерації було заборонено рух автотранспорту з українськими державними номерними знаками. При тому, процедура зміни автомобільної реєстрації для місцевих жителів доступна лише за наявності в них паспорту громадянина РФ [18]. Таким чином, окупаційні органи влади фактично проводять політику примусової паспортизації, оскільки згадана вище та інші ініціативи Росії на окупованих територіях фактично ставлять мешканців окупованих регіонів перед дилемою – отримати російське громадянство чи бути обмеженими у реалізації базових громадянських прав та свобод.

З усього вищезазначеного ми робимо висновок, що прямо чи опосередковано санкціоновані російською окупаційною адміністрацією дії, спрямовані на обмеження конституційних прав та свобод мешканців окупованих регіонів України продиктовано не вимогами безпеки населення чи необхідністю проведення протиепідемічних, контртерористичних або будь-яких інших заходів, а природою російської політичної номенклатури, ідеалом якої є жорстко централізована поліцейська держава, з відверто імперським характером політичних та економічних відносин між центром та провінцією і колоніальним характером управління останньою.

На нашу думку, принципи зміни у становищі свободи пересування на тимчасово окупованих територіях України маловірогідні, адже справжньою причиною таких утисків є не затяжний військовий конфлікт або висока інтенсивність бойових дій, а авторитарна природа нинішнього російського керівництва та окупаційний характер управління невідконтрольними Україні територіями, які РФ визначає як «нові регіони». Окупаційний режим врядування ставить собі на меті знищити усі правові, соціально-економічні, суспільно-політичні, культурні та навіть особисті зв'язки між тимчасово окупованими регіонами України та іншими, підконтрольними українській владі територіями. Задля цього Російською Федерацією впроваджено сплановану політику, яка має забезпечити лояльність місцевого населення російській адміністрації та створити суттєві проблеми гуманітарного характеру для тиску на протилежну сторону конфлікту. Останнє допомагає РФ створити та ефективно використовувати важелі впливу на супротивника (тобто на українську сторону), а також – використовувати гуманітарні проблеми як цілком контрольований інструмент в своїх руках.

З огляду на це, покращення стану свободи пересування у відповідних регіонах зокрема, та ситуації з правами людини там загалом можливе лише у випадку відновлення українського суверенітету над тимчасово окупованими територіями та початку політичної, економічної, соціальної, та правової інтеграції Криму та Донбасу в український простір.

ЛІТЕРАТУРА

1. Дешко Л. М. Втілення принципу правової визначеності у правотворчю та правозастосовчу практику при обмеженні права на судовий захист. *Правничий часопис Донецького університету*. 2012. С. 84–91. URL: archive.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/Pchdu/2012_2/029.pdf (дата звернення: 28.07.2024).
2. «Україна та Нідерланди проти Росії»: огляд рішення від юристів УГСПЛ. *Українська Гельсінська спілка з прав людини*. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/ukraina-ta-niderlandy-proty-rosii-ohliad-rishennia-vid-iurystiv-uhspl/> (дата звернення: 28.07.2024 р.).
3. Democracy Index 2023. Age of conflict. Economist Intelligence. URL: [chrome-extension://efaidnbmninnnibpcajpgcilefindmkaj/https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/Democracy-Index-2023-Final-report.pdf](https://pages.eiu.com/rs/753-RIQ-438/images/Democracy-Index-2023-Final-report.pdf) (дата звернення: 28.07.2024).
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол.: Ю. С. Шемшученко (відп.ред.) та ін. Київ : Українська енциклопедія ім. М. П. Бажана, 1998–2004. URL: <https://leksika.com.ua/16770813/legal/avtoritarizm> (дата звернення: 28.07.2024).
5. Васильченко О. П., Дешко Л. М. Роль Ради ООН з прав людини в розгляді ситуацій, пов'язаних з порушеннями прав людини в сфері охорони здоров'я Росією на території України. *Право в умовах війни: питання теорії і практики: міжнародна колективна монографія*. / за

заг. ред. Бисага Ю. М., Белова Д. М., Берч В. В., Скрипнюк О. В., Дешко Л. М., Заборовського В. В. та Продан В. І. Братислава, Ужгород: Інститут професійного розвитку, 2023. С. 77–84.

6. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголош. резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 р. / База даних «Законодавство України». URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text (дата звернення: 28.07.2024).

7. Конституція України. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 28.07.2024).

8. Бисага Ю. М., Дешко Л. М., Нечипорук Г. Ю. Міжнародна безпека, національна безпека, конституційна безпека: теоретико-правові підходи. *Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право»*. 2020. № 4. С. 43–49. URL: <chrome-extension://efaidnbmnfnkcepmnnciipccpkpfpkpkld/jspui/bitstream/lib/46471/1/43.pdf> (дата звернення: 28.07.2024).

9. Окупація Криму. Як це було. *Історична правда*. URL: <https://www.istpravda.com.ua/columns/2023/02/23/162420/> (дата звернення: 28.07.2024).

10. ГПУ визнала терористичними організаціями самопроголошені ДНР та ЛНР. УНІАН. URL: <https://web.archive.org/web/20150711101833/http://www.unian.ua/politics/918854-gpu-viznala-teroristichnimi-organizatsiyami-samoprogolosheni-dnr-ta-lnr.html> (дата звернення: 28.07.2024).

11. Козюбра М. І. Верховенство права і Україна. *Право України*. 2012, № 1–2. с. 30–64.

12. 5 років війни: Вбивчі черги Донбасу. *BBC*. URL: https://www.bbc.com/ukrainian/resources/idd-sh/the_killer_queues_of_ukraine_ukr (дата звернення: 28.07.2024).

13. Сніжне. Як живуть на «кордоні» між Донецьком і Луганськом. *Радіо свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/donbas-reali-snizhne/30762396.html> (дата звернення: 28.07.2024).

14. Уповноважений: окупанти обмежують свободу пересування громадян та проводять примусову «фільтрацію» у пошуках так званих «нацистських бойовиків». Омбудсман України. URL: https://www.ombudsman.gov.ua/news_details/upovnovazhenij-okupanti-obmezhuuyut-svobodu-peresuvannya-gromadyan-ta-provodyat-primusovu-filtraciyu-u-poshukah-tak-zvanih-nacistskih-bojovikiv (дата звернення: 28.07.2024 р.).

15. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого – 31 липня 2022 року. Об'єднані нації. Права людини. Управління Верховного комісара. Україна. 2022. 54 с.

16. У пошуках «неблагонадійних» та ворогів. Як та навіщо Росія проводить фільтрацію українців? *Радіо Свобода*. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/filtraciyu-i-tabori/31892704.html> (дата звернення: 28.07.2024).

17. Доповідь щодо ситуації з правами людини в Україні, 1 лютого – 31 липня 2023 року. Об'єднані нації. Права людини. Управління Верховного комісара. Україна. 2023. 44 с.

18. Росіяни на окупованих територіях забороняють пересуватися на автомобілях з українськими номерами – ЦНС. *New Voice*. URL: <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/rosiyani-na-okupovanih-teritoriyah-zaboronyat-peresuvatisya-na-avtomobilyah-z-ukrajinskimi-nomerami-50375073.html> (дата звернення: 28.07.2024).